

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ
Ръководство по член 2 от Протокол № 1
на Европейската конвенция
за правата на човека

Обновено към 31 август 2018 г.

Издатели или организации, които желаят да разпространят този доклад (или негов превод), в печатен или в електронен вид следва да се обърнат към publishing@echr.coe.int за по-нататъшни указания.

© *Council of Europe/European Court of Human Rights, 2018*

Това ръководство е подготвено от отдела за изследвания и библиотечно дело в рамките на Дирекцията на юрисконсулта и не обвързва Съда. То може да стане обект на редакционни изменения.

Това ръководство бе публикувано първоначално през януари 2016 г. То ще се обновява редовно с развитието на практиката. Тази актуализация е завършена на 31 август 2018 г.

Ръководствата по практиката на Съда могат да бъдат изтеглени на адрес: www.echr.coe.int (Case-Law – Case-Law Analysis – Case-Law Guides). За публикувани изменения моля следвайте профила на Съда в Twitter на <https://twitter.com/echrpublication>.

© *Български хелзинкски комитет*

Настоящият превод е осъществен от Българския хелзинкски комитет и се публикува след съгласуване със Съвета на Европа и с Европейския съд по правата на човека. Българският хелзинкски комитет носи изключителната отговорност за превода.

Предишна версия на настоящото ръководство, заедно с ръководството по член 9 от Конвенцията, е издадено на български език от издателство „Сиви“ и може да бъде поръчано на www.sibi.bg.

СЪДЪРЖАНИЕ

БЕЛЕЖКА КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ.....	4
I. ОБЩИ ПРИНЦИПИ.....	5
A. Структура на член 2 от Протокол № 1	5
B. Значение и обхват на член 2 от Протокол № 1	5
C. Принципи на тълкуване	6
II. ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ.....	7
A. Принцип на правото на образование.....	7
B. Ограничения на достъпа до образование	8
1. Език.....	8
2. Критерии за прием и приемни изпити	8
a. Критерии за прием	8
b. Задължителни приемни изпити с <i>numerus clausus</i>	9
c. Анулиране на позитивен резултат на приемни изпит.....	9
3. Учебни такси	9
4. Националност	9
5. Изискване за минимална възраст въз основа на диплома за образование	9
6. Правни проблеми	10
a. Затвори	10
b. Наказателно разследване.....	10
c. Мерки за извеждане от страната и евикции	10
8. Здраве	11
C. Дискриминация в достъпа до образование.....	11
1. Лица с увреждания.....	12
2. Административен статус и гражданство	13
3. Етнически произход.....	13
III. ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА РОДИТЕЛИТЕ.....	15
A. Обхват	15
B. Възможност за освобождаване	16
C. Натрапчиви религиозни символи	17
СПИСЪК НА ЦИТИРАНИТЕ ДЕЛА.....	18

БЕЛЕЖКА КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

Това ръководство е част от серията ръководства по съдебната практика, публикувани от Европейския съд по правата на човека (по-нататък „Съдът“, „Европейският съд“ или „Страсбургският съд“) с цел информиране на практикуващите юристи за основните решения, постановени от Страсбургския съд. Това ръководство по-специално анализира и резюмира практиката по член 2 на Протокол № 1 на Европейската конвенция за правата на човека (по-нататък „Конвенцията“ или „Европейската конвенция“) до 31 август 2018 г. В него читателите ще открият ключовите принципи в тази сфера, както и относимите прецеденти.

Цитираната практика е подбрана сред водещи, основни и/или скорошни решения¹.

Решенията на Съда служат не само за решаване на конкретните дела, образувани пред Съда, но в по-общ план – за проясняване, охрана и развитие на нормите, установени с Конвенцията, допринасяйки по този начин за спазването на задълженията на държавите, приети като страни по Конвенцията (*Ireland v. the United Kingdom*, 18 January 1978, § 154, Series A no. 25). Мисията на системата на Конвенцията е да разреши проблемите, възникващи на почвата на публичната политика, в обществен интерес, издигайки по този начин общите стандарти за защита на правата на човека и разпространявайки практиката по правата на човека сред държавите – страни по Конвенцията (*Konstantin Markin v. Russia* [GC], 30078/06, § 89, ECHR 2012).

---

¹ Цитираната практика може да е на някой от двата или и на двата официални езика (английски и френски) на Съда и на Европейската комисия по правата на човека. Освен ако не е специално посочено, всички отправки са към решение по същество, постановено от камара на Съда. Съкращението (dec.) обозначава решение на Съда [обикновено по допустимост], а [GC] обозначава решение на Голямата камара. Решенията на камарата, които не са окончателни към момента на публикуването на настоящата актуализация, са обозначени със звезда (*).

I. ОБЩИ ПРИНЦИПИ

Член 2 от Протокол № 1 – Право на образование

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.“²

Ключови думи в HUDOC

Право на образование (P1-2) – Зачитане на религиозните убеждения на родителите (P1-2) – Зачитане на философските убеждения на родителите (P1-2)

A. Структура на член 2 от Протокол № 1

1. Първото изречение на член 2 от Протокол № 1 гарантира индивидуално право на образование. Второто изречение гарантира правото на родителите на това техните деца да бъдат образовани в съответствие с религиозните и философските убеждения на родителите.

2. Член 2 от Протокол № 1 формира едно цяло, което се доминира от първото изречение, а правото, формулирано във второто изречение, е допълнение към основното право на образование (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, § 40).

B. Значение и обхват на член 2 от Протокол № 1

3. Член 2 от Протокол № 1 се отличава с негативната си формулировка, което означава, че страните членки не признават такова право на образование, което би изисквало от тях да установят за своя сметка или да субсидират образование от определен тип или от определена степен (*Case „relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium“*, (the *Belgian linguistic case*), § 3, р. 31). Така че не съществува позитивно задължение на държавите да създадат публична образователна система или да субсидират частни училища. Тези сфери са оставени на тяхното усмотрение³.

4. Не може обаче да се заключи, че държавата има задължения само да се въздържа от намеся и няма никакви позитивни задължения да гарантира зачитане на това право, така както е защитено от член 2 от Протокол № 1. Разпоредбата със сигурност засяга право с определено съдържание и задължения, произтичащи от него. Поради това държавите не могат да отрекат правото на образование в образователните институции, които те са избрали да установят или да узаконят.

5. Но правото на образование не е абсолютно. То може да породи вътрешно присъщи ограничения предвид факта, че „по самата си природа то изисква регулиране от държавата“ (*ibid.*, § 5, р. 32; вж. също *mutatis mutandis Golder v. the United Kingdom*, § 38; *Fayed v. the United Kingdom*, § 65). Следователно по тези въпроси националните власти имат известно право на усмотрение, макар че крайното решение за зачитането на изискванията на Конвенцията е на Съда. За да гарантира, че ограниченията, които се налагат, не оръзват въпросното право до степен да накърнят самата му същност и да го лишат от неговата ефективност, Съдът трябва да се убеди, че те са предвидими за засегнатите лица и преследват легитимна цел (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 154).

² Преводите на разпоредбите на Конвенцията и на Протокол № 1, които са направени от преводача на настоящото ръководство, се различават от официалните български преводи, публикувани в „Държавен вестник“. – Бел. прев.

³ Това се потвърждава от подготвителните работи към Конвенцията (вж. по-специално Doc. CM/WP VI (51) 7, р. 4, и AS/JA (3) 13, р. 4). Отхвърляйки „позитивната формула“, приета от Асамблеята на Съвета на Европа през август 1950 г., подписаните държави очевидно не са искали първото изречение на член 2 от Протокол № 1 да се тълкува като задължение на държавите да предприемат ефективни мерки, за да могат отделните лица да получават образование по свой избор и сами да създават образование или да субсидират частното образование.

6. За разлика от разпоредбите на членове от 8 до 11 от Конвенцията, допустимите ограничения по член 2 от Протокол № 1 не са свързани с изчерпателно изброяване на „легитимни цели“. От друга страна, едно ограничение ще бъде съвместимо с член 2 от Протокол № 1 само ако е налице разумно отношение на съразмерност между използваните средства и преследваната цел (*ibid.*, § 154 et seq.).

7. Конвенцията следва да се чете като цяло, а член 2 от Протокол № 1 е поне във второто си изречение *lex specialis* по отношение на член 9 по въпросите на образованието и преподаването (*Folgerø and Others v. Norway* [GC], § 84; *Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 59; *Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*, § 90–93).

С. Принципи на тълкуване

8. В едно демократично общество правото на образование, което е неотменно за реализирането на правата на човека, играе такава основна роля, че едно ограничително тълкуване на първото изречение на член 2 от Протокол № 1 не би било съвместимо с целта или предмета на тази разпоредба (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 137; *Timishev v. Russia*, § 64; *Çam v. Turkey*, § 52; *Velyo Velyo v. Bulgaria*, § 33).

9. Двете изречения на член 2 от Протокол № 1 следва да се тълкуват не само във взаимната връзка на едното с другото, но също така по-специално във връзка с членове 8, 9 и 10 от Конвенцията (*Folgerø and Others v. Norway* [GC], § 84), които провъзгласяват правото на всеки, включително родителите и децата, на „защита на личния и семейния живот“ (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], § 143), включително понятието за лична автономия (*Enver Şahin v. Turkey**, § 72), на „свобода на мисълта, съвестта и религията“ и на „свобода [...] да получава и да разпространява информация и идеи“ (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, § 52). Също така член 2 от Протокол № 1 е тясно свързан с член 14 от Конвенцията и със забраната за дискриминация.

10. Член 2 от Протокол № 1 следва да се тълкува в хармония с други разпоредби на международното право, от което Конвенцията е част (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], § 136). При тълкуването на понятията, съдържащи се в член 2 от Протокол № 1, Съдът в своята практика се е опирал на разпоредбите относно правото на образование, както са формулирани в международни инструменти като Всеобщата декларация за правата на човека (1948), Конвенцията против дискриминацията в образованието (1960), Международния пакт за икономически, социални и културни права (1966) (*ibid.*, § 77–81), Конвенцията за признаване на квалификациите, отнасящи се до висшето образование в Европейския регион (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 66), Конвенцията на ООН за правата на детето (1989) (*Timishev v. Russia*, § 64), Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (2006) (*Çam v. Turkey*, § 53) и ревизираната Европейска социална харта (*Ponomaryovi v. Bulgaria*, § 34-35).

II. ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ

Член 2, първо изречение от Протокол № 1 – Право на образование

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование...“

Ключови думи в HUDOC

Право на образование (P1-2)

А. Принцип на правото на образование

11. Правото на образование включва право на достъп до образователните институции, съществуващи в даден момент (*Belgian linguistic case*, § 4, p. 31), предаване на знания и интелектуално развитие (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, § 33), но също така възможността да се извлича полза от придобитото образование, тоест правото да се получи в съответствие с правилата, в сила във всяка държава, и под една или друга форма официално признание на завършени етапи на обучение (*Belgian linguistic case*, § 3–5, p. 30–32), например под формата на диплома. Но отказ от признаване на специализиран медицински стаж, завършен в чужбина, тъй като не са удовлетворени необходимите условия, не е нарушение на член 2 от Протокол № 1 (*Kök v. Turkey*, § 60).

12. Член 2 от Протокол № 1 засяга основното образование (*Sulak v. Turkey*, Commission decision), но също така средното образование (*Cyprus v. Turkey* [GC], § 278), висшето образование (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 141; *Mürsel Eren v. Turkey*, § 41) и специализациите. Така субектите на гарантираното в член 2 от Протокол № 1 право са децата, но също така и възрастните или всяко лице, което желае да се възползва от правото на образование (*Velyo Velez v. Bulgaria*).

13. Тъй като член 2 от Протокол № 1 се прилага също така и за висшето образование, всяка държава, която създава такива институции би имала задължение да осигури ефективно право на достъп до тях (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], §§ 136–137). С други думи, всякакъв достъп до институции за висше образование, което може да съществува в определено време ще съставлява интегрална част от правото, регламентирано в първото изречение на този член (*Mürsel Eren v. Turkey*, § 41; *İrfan Temel and Others v. Turkey*, § 39).

14. Държавата е отговорна за публичните, но също така и за частните училища (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*). Освен това държавата не може да делегира на частни институции и лица своите задължения да осигури правото на образование за всички. Член 2 от Протокол № 1 гарантира правото да се разкрие и управлява частно училище, но държавите нямат позитивно задължение да субсидират определена форма на преподаване (*Verein Gemeinsam Lernen v. Austria* (dec.)). Нещо повече, не може да се каже, че второто изречение на член 2 от Протокол № 1 от Конвенцията налага задължение за приемане на дете в частно училище (*Sanlısoy v. Turkey* (dec.)). И, най-сетне, държавата има позитивно задължение да защити учениците както от публичните, така и от частните училища, от малтретиране (*O’Keeffe v. Ireland* [GC], § 144–152).

15. Правото на образование, гарантирано от първото изречение на член 2 от Протокол № 1, по самата си природа изисква регулиране от държавата – регулиране, което може да варира по време и място според потребностите и ресурсите на общността и на хората. Такава регулация никога не следва да накърнява същността на правото на образование, нито да влиза в конфликт с други права, залегнали в Конвенцията. Следователно Конвенцията включва справедлив баланс между защитата на обществения интерес и зачитането на основните човешки права (*Belgian linguistic case*, § 5, p. 32).

В. Ограничения на достъпа до образование

16. Ограничения на правото на образование съществуват, въпреки че в член 2 от Протокол № 1 не е предвидено никакво ограничение. Но ограниченията не могат да засегнат това право до степен да накърнят самата му същност и да го лишат от неговата ефективност. Те трябва да са предвидими за засегнатите лица и да преследват легитимна цел, макар че по член 2 от Протокол № 1 няма изчерпателно изброяване на „легитимни цели“ ([Leyla Şahin v. Turkey](#), § 154).

1. Език

17. Член 2 от Протокол № 1 не определя езика, на който образованието следва да се предоставя, за да бъде зачетено правото на образование. Но правото на образование би било лишено от смисъл, ако не предвижда право на бенефициентите да бъдат образовани на националния език или на един от националните езици в зависимост от случая ([Belgian linguistic case](#), § 3, р. 31).

18. Така делото [Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia](#) [GC] засяга нарушаване на правото на образование поради принудителното затваряне на училища във връзка с езиковата политика на сепаратистките власти и мерките, причиняващи тормоз, които следват тяхното ново откриване. Нищо не предполага, че подобни мерки са преследвали легитимна цел. Голямата камара подчертава особената важност на основното и средното образование за личностното развитие и бъдещите успехи на всяко дете. Тя подчертава, че съществува право да се получи образование на националния език. Отговорността на държавата, която упражнява ефективен контрол върху съответната администрация през процесния период, е ангажирана по отношение на намеренията в правото на образование.

19. Временното изключване на студентите, които са поискали от университетската администрация въвеждане на факултативни часове по кюрдски език, също е представлявало нарушение ([İrfan Temel and Others v. Turkey](#); [Çölgeçen and Others v. Turkey](#)*; и виж по-долу при „Дисциплинарни санкции“).

2. Критерии за прием и приемни изпити

20. Отказът на държавата да гарантира достъп до училище може да представлява нарушение на правото на образование ([Campbell and Cosans v. the United Kingdom](#)).

21. Но Съдът признава съразмерността на някои ограничения на правото на достъп до образование.

а. Критерии за прием

22. Държавата може да налага критерии за прием в образователна институция. Но промяната на правилата за достъп до университет по непредвидим начин и без преходни коригиращи мерки може да представлява нарушение на член 14 във връзка с член 2 от Протокол № 1 ([Altınay v. Turkey](#), § 56–61). Така с оглед на непредвидимостта за жалбоподателя на правилата за достъп до висше образование и липсата на коригиращи мерки, приложими към неговия случай, оспорваната разлика в третирането е ограничила неговото право на достъп до висше образование чрез лишаването му от ефективност и следователно не е била разумно съразмерна на преследваната цел.

23. Не се сметнало за отказ от правото на образование ограничаването на достъпа до академично обучение на студенти, които са достигнали академичното ниво, изискуемо за получаване на максимална изгода от предлаганите курсове ([X. v. the United Kingdom](#), решение на Комисията). По това дело жалбоподателят не е взел изпитите си за първата година и не е посещавал всички задължителни курсове. Университетът е сметнал, че той не е имал необходимото ниво, за да повтори първата година от обучението си, но не е изключил възможността той да следва друга специалност.

24. Освен това държавата е в правото си да фиксира максимална продължителност на университетското образование. В решението на Комисията по делото [X. v. Austria](#) австрийското правителство е определило седем години като максимална продължителност за образованието по медицина и е отказало на жалбоподателя достъп до всякакъв медицински университет, тъй като той не е взел изпитите си в определеното време.

b. Задължителни приемни изпити с numerus clausus

25. Законодателство, налагащо приемни изпити с *numerus clausus* за обучение в университети по медицина и стоматология (в публичния и в частния сектор), не представлява нарушение на правото на образование ([Tarantino and Others v. Italy](#)). По отношение на приемните изпити оценяването на кандидатите чрез подходящи тестове, за да се установят най-заслужилите студенти, е било съразмерна мярка, предназначена да осигури минимално и адекватно ниво на образование в университетите. Що се отнася до системата с *numerus clausus*, капацитетът и съображенията, свързани с ресурсите на университетите, заедно с потребностите на обществото от определени професии оправдават нейното съществуване.

c. Анулиране на позитивен резултат на приеман изпит

26. Анулирането на позитивен резултат на кандидат от приеман изпит в университет поради неговите слаби резултати от предишни години представлява нарушение на неговото право на образование ([Mürsel Eren v. Turkey](#)). Решението не е имало правно и разумно основание и е било поради това произволно.

3. Учебни такси

27. Държавите може да имат легитимни причини за съкращаване на използването на скъпите публични услуги в сферата на образованието до определена степен, но не безусловно. Правото на усмотрение на държавите в тази сфера се увеличава с повишаване на степента на образование обратнопропорционално на важността на това образование за заинтересуваното лице и за обществото като цяло. Средното образование играе все по-голяма роля в успешното личностно развитие и в социалното и професионалното интегриране на заинтересуваните лица. Всяко ограничаване на достъпа до него не трябва по-специално да има за резултат създаването на дискриминационна система в нарушение на член 14 от Конвенцията ([Ponomaryovi v. Bulgaria](#)).

4. Националност

28. Правото на образование не дава право на чужденец да влиза или остава на територията на дадена страна ([Foreign Students v. the United Kingdom](#), решение на Комисията, § 4). Доколкото гарантираното право засяга преди всичко основното образование, депортирането на чужд студент по принцип не е намеса в неговото право на образование.

29. От друга страна, само много сериозни основания могат да доведат Съда до това да приеме, че разлика в третирането изключително на основата на гражданство е съвместима с Конвенцията. Правото на образование е пряко защитено от Конвенцията и то засяга публична услуга с много специфичен характер, която ползва не само потребителите, но и обществото като цяло, чието демократично измерение включва интеграцията на малцинствата ([Ponomaryovi v. Bulgaria](#)).

30. В допълнение по делото [Timishev v. Russia](#) на децата на жалбоподателя е бил отказан прием в училището, което те са посещавали през последните две години. Истинската причина за отказа е била, че жалбоподателят е върнал своята мигрантска карта и по този начин се е отказал от регистрацията си като жител на въпросния град. Но руското законодателство не е поставяло упражняването на правото на образование на децата в зависимост от регистрацията на местожителството на техните родители. Поради това Съдът установява, че децата на жалбоподателя са били лишени от правото на образование, предоставено от националното законодателство.

5. Изискване за минимална възраст въз основа на диплома за образование

31. Съдът е намерил за недопустима като явно необоснована жалба, оспорваща задължението за притежаване на диплома за завършено основно образование за записване за курсове за изучаване на Корана ([Ciftçi v. Turkey](#) (dec.)). Въпросното ограничение е предназначено да осигури, че децата, които искат да получат религиозно образование в курсове за изучаване на Корана, са достигнали определена „зрелост“ чрез образованието, предлагано в основното училище. Законово изискване на практика е предназначено да ограничи възможното индоктриниране на

малолетните/непълнолетните във възраст, когато те си задават много въпроси и при това може да бъдат лесно повлияни от курсове за изучаване на Корана.

6. Правни проблеми

a. Затвори

32. Затворниците, които са законно лишени от свобода, продължават да се ползват с всички основни права и свободи, гарантирани от Конвенцията, с изключение на правото на свобода. Поради това те имат право на образование, гарантирано от член 2 от Протокол № 1. Отказът да се запише затворник в съществуващо училище в затвора представлява нарушение на тази разпоредба ([Velyo Velev v. Bulgaria](#)). Но затворниците не могат да се позовават на член 2 от Протокол № 1, за да налагат на държавата задължения за организиране на конкретен вид образование или обучение в затвора.

33. Фактът, че жалбоподател е бил препятстван по време на срока на неговото лишаване от свобода след осъждане да продължи своето университетско образование, не е изтъкван като нарушение на правото на образование по смисъла на член 2 от Протокол № 1 ([Georgiou v. Greece](#) (dec.); [Durmaz and Others v. Turkey](#) (dec.); [Arslan v. Turkey](#) (dec.)). Също така Съдът е обявил за недопустима като явно необоснована жалба относно невъзможността жалбоподателят да завърши последната година от своето средно образование, докато изтърпява наказание лишаване от свобода ([Epistatu v. Romania](#)). Той също така е установил, че не е имало намеса в правото на образование на жалбоподател, който е спрял да посещава учебни часове в затворническо училище, тъй като е направил това доброволно, а не поради какъвто и да е отказ от страна на затворническата администрация да го запише или поради неговата дисциплинарна изолация ([Koureas and Others v. Greece](#)*, §§ 97-99).

b. Наказателно разследване

34. По делото [Ali v. the United Kingdom](#) Съдът е установил, че ученик може да бъде изключен от средно училище за продължителен период по време на наказателно разследване на инцидент в училището, без това да представлява нарушаване на неговото право на образование, при условие че е спазен принципът на пропорционалност. Жалбоподателят е бил изключен само до приключването на наказателното разследване. Нещо повече, на жалбоподателя е предложено алтернативно образование по време на периода на изключване и макар че алтернативата не е покривала изцяло националната учебна програма, тя е била адекватна предвид факта, че изключването се е разглеждало през цялото време като временно до изхода на наказателното разследване. Но ситуацията би могла да е различна, ако ученикът в задължителна учебна възраст е трябвало да бъде постоянно изключен от училище и не би имал възможност впоследствие да си осигури постоянно образование в съответствие с националната учебна програма в друго училище.

c. Мерки за извеждане от страната и евикции

35. Прекъсването на образованието в резултат от депортиране не е било преценено като нарушение на член 2 от Протокол № 1. Ако мярка за извеждане от страната препятства някого да продължи своето образование в дадена страна, тази мярка не може сама по себе си да се разглежда като намеса в правото на образование на лицето по смисъла на този член (вж. решенията на Комисията по [Sorabjee v. the United Kingdom](#); [Jaramillo v. the United Kingdom](#); [Dabhi v. the United Kingdom](#)).

36. Също така евикцията на жалбоподател – ром, от негов терен, когато неговите внуци са ходили на училище близо до техния дом на този терен, не представлява нарушение на член 2 от Протокол № 1. Жалбоподателят не е могъл да обоснове своята жалба, че внуците му са били ефективно лишени от правото на образование в резултат от мерките за планиране, от които се е оплаквал ([Lee v. the United Kingdom](#) [GC]).

7. Дисциплинарни санкции

37. Прилагането на дисциплинарни мерки, като спиране или изключване от училище, за да се гарантира спазването на вътрешните правила, по принцип не се поставя под въпрос. Такава мярка не може да наруши права по Конвенцията ([Çölgeçen and Others v. Turkey](#)*, §§ 50-51).

38. Така правото на образование не забранява постоянно или временно изключване от образователна институция за измама ([Sulak v. Turkey](#), Commission decision) или лошо поведение ([Whitman v. the United Kingdom](#), Commission decision).

39. По делото [Çölgeçen and Others v. Turkey](#)*, турски студенти от кюрдски произход, които са учили в Истанбулския университет, са били или постоянно или временно изключени след като са поискали лекции на кюрдски език. Тези дисциплинарни санкции обаче са били отложени за няколко месеца в очакване на резултата от административното производство, образувано от жалбоподателите. Те са били приети обратно в съответните им факултети и им е било разрешено да се явят на изпитите, които са пропуснали. Всички, освен един от студентите, са завършили. Националните съдии са отменили санкциите, тъй като нито становищата, изразени в исканията на жалбоподателите, нито формата, в която са били изразени, са оправдали дисциплинарните санкции. Отбелязвайки, че студентите са били наказани само за изразяване на мнение, Съдът подчертава значението на свободата на изразяване в този контекст съгласно член 10 от Конвенцията, преди да установи нарушение на член 2 от Протокол № 1 (§§ 55-56).

40. Съдът е отхвърлил поради липса на „значителна вреда“ (член 35 § 3(b) от Конвенцията) налагането на временно изключване на ученик (виж въпросните специфични обстоятелства в решението [C.P. v. the United Kingdom](#)).

8. Здраве

41. Забавяне при връщането обратно на деца, погрешно диагностицирани с проказа и изключени от училище, представлява нарушение на член 2 от Протокол № 1, тъй като забавянето не е било съразмерно на преследваната легитимна цел ([Memlika v. Greece](#)). Когато е необходимо да предприемат подходящи мерки, за да се избегне всякакъв риск от зараза с цел опазване на здравето на ученици и учители, властите имат задължение да действат усърдно и експедитивно, за да съгласуват защитата на интересите на общността и интересите на лицата, обект на такива мерки.

С. Дискриминация в достъпа до образование

42. Когато една държава прилага различно третиране в изпълнение на своите задължения по член 2 от Протокол № 1, може да възникне проблем по член 14 от Конвенцията.

Член 14 от Конвенцията – Забрана за дискриминация

„Упражняването на правата и свободите, предвидени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак.“

Ключови думи в HUDOC

Дискриминация (14) – Сравнима ситуация (14) – Обективно и разумно оправдание (14)

43. За да не бъде смятана за дискриминация, разликата в третирането трябва да преследва легитимна цел. По делото [Belgian linguistic case](#) Съдът е имал случай да разгледа проблема с невъзможността децата с майчин език френски, живеещи във фламандска зона, да се обучават на френски, докато децата с майчин език фламандски, живеещи във френскоезична зона, са могли да се обучават на фламандски. Той е установил, че въпросната мярка не е наложена в интерес на

училищата по административни и финансови причини, а е основана единствено на съображения, свързани с езика (§ 32, р. 70). Следователно е имало нарушение на член 2 от Протокол № 1 във връзка с член 14 от Конвенцията.

44. За да бъде в съответствие с член 14, наличието на легитимна цел не е достатъчно. Разликата в третирането трябва също така да е пропорционална. Така, когато Съдът изследва измененията в системата на достъп до университет, той намира нарушение на член 14 във връзка с член 2 от Протокол № 1, макар че целта на тези изменения е била бързото подобряване на качеството на висшето образование. Той изразява мнение, че поради непредвидимостта на своето прилагане и поради липсата на каквито и да е коригиращи мерки въвеждането на новата система не е било разумно пропорционално на тази цел ([Altınay v. Turkey](#), § 60).

1. Лица с увреждания

45. Специфичният случай на лица с увреждания е бил рядко повдиган пред Съда. По член 2 от Протокол № 1, взет самостоятелно, бившата Комисия е изразила мнение, че има нарастваща тенденция да се смята, че когато е възможно, децата с увреждания трябва да се възпитават заедно с другите деца на тяхна възраст. Тази политика обаче не може да се прилага към всички деца с увреждания. На компетентните власти следва да се предостави възможност за широко усмотрение относно това как най-добре да използват наличните ресурси в интерес на децата с увреждания като цяло. Не може да се заключи, че второто изречение на член 2 изисква настаняването на дете със сериозно слухово увреждане в общообразователно училище (или за сметка на допълнителен обучаващ персонал, който би бил необходим, или в ущърб на другите ученици), а не в налично специално училище ([Cam v. Turkey](#), § 66). Националните власти обаче следва да бъдат особено внимателни към изборите, които се правят за групи, които са най-уязвими (*ibid.*, § 67; [Enver Sahin v. Turkey](#)*, § 68).

46. Според Комисията второто изречение на член 2 от Протокол № 1 не изисква дете, което страда от тежко умствено увреждане, да бъде прието в обикновено частно училище, вместо да бъде настанено в специално училище за деца с увреждания, където е имало гарантирано място ([Graeme v. the United Kingdom](#), решение на Комисията). По подобен начин второто изречение на член 2 не изисква настаняването на дете със сериозно слухово увреждане в общообразователно училище (или за сметка на допълнителен образователен персонал, който би бил необходим, или в ущърб на другите ученици) вместо в налично място в специално училище ([Klerks v. the Netherlands](#), решение на Комисията). Използването на публични средства и ресурси също така е довело до извода, че отказът да се инсталира асансьор в основно училище в полза на ученик, страдащ от мускулна дистрофия, не е довел до нарушение на член 2 от Протокол № 1 самостоятелно или във връзка с член 14 от Конвенцията ([McIntyre v. the United Kingdom](#)). В същия дух отказът на отделно училище, което не е имало подходящи условия, да приеме дете с увреждане не би могъл сам по себе си да се разглежда като нарушение от държавата на нейните задължения по член 2 от Протокол № 1 на Конвенцията или като системно отричане на правото на образование на жалбоподателя на основата на неговото увреждане ([Kalkanli v. Turkey](#) (dec.)).

47. По делото [Sanlısoy v. Turkey](#) (dec.) жалбоподателят се е оплакал от дискриминационно нарушение на правото му на образование поради неговия аутизъм. След изследване на фактите по делото и на ситуацията на детето Съдът е установил, че не е имало системно отричане на правото на образование на жалбоподателя поради неговия аутизъм или неспазване от държавата на нейните задължения по член 2 от Протокол № 1 във връзка с член 14 от Конвенцията. Поради това той е отхвърлил жалбата.

48. Въпреки това Съдът е посочил, че трябва да се съобрази променящото се състояние на международното и европейското право и да се отговори на възникналото съгласие по отношение на стандартите, които следва да се постигнат. В тази връзка той е отбелязал важноста на основните принципи на универсалност и недискриминация при упражняване на правото на образование, както са записани в много международни актове. Съдът също така е обяснил, че включващото образование е признато като най-подходящо средство за гарантиране на тези основни принципи ([Cam v. Turkey](#), § 64; [Sanlısoy v. Turkey](#) (dec.), § 59). Член 14 от Конвенцията следва да се чете в светлината на изискванията на тези международни инструменти по отношение на разумните улеснения, разбирани като „необходими и подходящи модификации и приспособления, които не

водят до непропорционално или неоправдано обременяване на околните, когато такива са необходими във всеки конкретен случай“, които лицата с увреждания имат право да очакват, за да им се осигури „признаването или упражняването на всички права и основни свободи наравно с всички останали“ (член 2 от Конвенцията за правата на хората с увреждания). Такива разумни улеснения помагат за коригиране на фактическите неравенства, които не са оправдани и поради това представляват дискриминация ([Cam v. Turkey](#), § 65 и [Sanlısoy v. Turkey](#) (dec.), § 60). Те могат да бъдат под различни форми, от материално или друго естество, а националните власти са по принцип в най-добра позиция да решат за потребностите предвид конкретната ситуация ([Cam v. Turkey](#), § 66; [Enver Şahin v. Turkey](#)*, § 68).

49. По делото [Cam v. Turkey](#) отказът да се запише незрящо лице в Музикалната академия, въпреки че е взело приемните изпити, е породил нарушение на член 14 във връзка с член 2 от Протокол № 2. Компетентните национални власти в нито един момент не са се опитали да установят потребностите на жалбоподателката или да обяснят как слепотата ѝ би могла да пречат нейния успех в музикалното образование. Те също така не са предвидили никакви специални улеснения, за да задоволят специалните образователни потребности, породени от слепотата на жалбоподателката.

50. Делото [Enver Şahin v. Turkey](#)* повдигна въпроса за достъпа до университетските помещения за жалбоподател, който е с параплегия по време на следването си. Съдът отбелязва, че университетските власти не само са отказали достъп на жалбоподателя, но са му казали, че необходимото приспособяване не може да бъде извършено в краткосрочен план поради недостатъчни средства. Независимо от свободата на преценка, предоставена на националните власти по тези въпроси, Съдът не сметна за приемливо въпросът за достъпността да остане висящ, докато не бъдат осигурени всички средства за завършване на цялата поредица от ремонти, наложени от закона (§§ 64–65). Що се отнася до предложението за предоставяне на лична помощ, Съдът констатира, че при липса на индивидуална оценка на действителното положение на жалбоподателя подобна мярка не може да се счита за разумна от гледна точка на гарантирането на лична автономия, както изисква член 8, тъй като тя би пренебрегнала неговата потребност да живее независимо и автономно в колкото е възможно по-голяма степен (§§ 70–72). Така той установява нарушение на член 14, във връзка с член 2 от Протокол № 1.

2. Административен статус и гражданство

51. По делото [Ponomaryovi v. Bulgaria](#) Съдът е разгледал случая на двама ученици, които са руски граждани, живеещи в България с майка си, но без статут на постоянно пребиваващи. Въпреки че средното образование е безплатно в България, тези двама ученици поради техния административен статус са били задължени да платят учебни такси. Жалбоподателите не са били в положение на лица, които пристигат в страната незаконно и след това предявяват искания за ползване на нейните публични услуги, включително безплатно обучение. Дори когато жалбоподателите се оказват, в известна степен неумишлено, в положението на чужденци без разрешение за постоянно пребиваване, властите не са имали съществено възражение срещу оставането им в България и очевидно никога не са имали каквито и да било сериозни намерения да ги депортират. Българските власти не са взели предвид тази ситуация. Във всеки случай законодателството не е предвиждало никакво освобождаване от учебни такси. Поради това и предвид важността на средното образование Съдът установява, че изискването към двамата ученици да плащат за своето средно образование поради своето гражданство и имиграционен статус е представлявало нарушение на член 14 от Конвенцията във връзка с член 2 от Протокол № 1.

3. Етнически произход

52. По много дела Съдът е трябвало да се занимае с трудностите, свързани с образованието на ромските деца в няколко европейски страни ([D.H. and Others v. the Czech Republic](#) [GC], § 205). В резултат на тяхната бурна история и непрекъснати гонения ромите са станали неравнопоставено и уязвимо малцинство от специфичен тип. Поради това те изискват специална защита и тази защита се простира и върху сферата на образованието (*ibid.*, § 182).

53. Поради уязвимостта на ромската общност разликата в третирането с цел коригиране на неравенството прави необходимо държавите да обърнат особено внимание на техните потреб-

ности, а компетентните органи да улеснят записването на ромските деца в училище, дори ако някои от необходимите административни документи липсват (*Sampanis and Others v. Greece*, § 86).

54. Но само записването в училище на ромските деца не е достатъчно за съобразяване с член 14 от Конвенцията във връзка с член 2 от Протокол № 1. В тази връзка Съдът се опира силно на докладите на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРН) (*Oršuš and Others v. Croatia* [GC]; *D.H. and Others v. the Czech Republic* [GC]). Записването трябва да се осъществи при задоволителни условия. Съдът е приел, че поддържането от държавата на система на специални училища е било мотивирано от желанието да се намери решение за децата със специални образователни потребности (*ibid.*, § 198). По подобен начин временното поставяне на деца в обособена паралелка поради това, че не владеят добре езика, не е като такова автоматично в нарушение на член 14 (*Oršuš and Others v. Croatia* [GC], § 157). Но злоупотребата с настаняването на ромски деца в специални училища има дълга традиция в Европа (*Horváth and Kiss v. Hungary*, § 115). Съответно организацията на образованието на ромските деца следва да е съпроводена от гаранции за това, че държавата взема предвид техните специални потребности (*D.H. and Others v. the Czech Republic* [GC], § 207; *Sampanis and Others v. Greece*, § 103). Решението следва да е прозрачно и основано на ясно определени критерии, не само на етническия произход (*ibid.*, § 89; *Oršuš and Others v. Croatia* [GC], § 182). И най-сетне, такива мерки не може да се смятат за разумни и съразмерни, ако имат за резултат образование, което набляга на затрудненията с ромските деца и компрометира тяхното последващо личностно развитие, вместо да атакува техните реални проблеми или да им помага да се интегрират в обикновените училища и да развива умения, които биха улеснили техния живот сред мнозинството (*D.H. and Others v. the Czech Republic*, § 207). Отсъствието на дискриминационен умисъл не е достатъчно. Държавите имат позитивно задължение да предприемат ефективни позитивни мерки срещу сегрегацията (*Lavida and Others v. Greece*, § 73).

III. ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА РОДИТЕЛИТЕ

Член 2, второ изречение от Протокол № 1 – Право на образование

„...При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.“

Ключови думи в HUDOC

Зачитане на религиозните убеждения на родителите (P1-2) – Зачитане на философските убеждения на родителите (P1-2)

А. Обхват

55. Правото на родителите на зачитане на техните религиозни и философски убеждения е производно от основното право на образование. Следователно родителите не могат да откажат правото на образование на детето въз основа на своите убеждения (*Konrad and Others v. Germany* (dec.)).

56. Терминът „родители“ изглежда да е тълкуван широко от Съда; той не се ограничава до бащата и майката, а може да включва поне дядото и бабата (*Lee v. the United Kingdom* [GC]). Обратно, дете, което получава образование, не може да претендира да е жертва на правата, гарантирани на родителите от второто изречение на член 2 от Протокол № 1 (*Eriksson v. Sweden*, § 93).

57. Думата „зачита“ означава нещо повече от „признава“ или „взема предвид“; в допълнение към изначално негативния ангажимент тя включва някои позитивни задължения на държавата (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, § 37). Що се отнася до думата „убеждения“, сама по себе си тя не е синоним на термините „мнения“ и „идеи“. Тя обозначава виждания, които са достигнали определено равнище на сила, сериозност, съгласуваност и важност (*Valsamis v. Greece*, § 25 и 27). Отказът на родителите да приемат телесно наказание в училището на тяхното дете по такъв начин се включва в техните философски убеждения (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, § 36).

58. Член 2 от Протокол № 1 се прилага към всички предмети, а не само към религиозното обучение. Така например сексуалното образование и етиката също попадат в обхвата на член 2 от Протокол № 1 (*Jimenez Alonso and Jimenez Merino v. Spain*; *Dojan and Others v. Germany* (dec.); *Appel-Irrgang and Others v. Germany*).

59. Нещо повече, разпоредбата се прилага както към съдържанието на обучението, така и към начина на преподаване. Член 2 от Протокол № 1 е приложим също към задължението да се манифестира извън учебните сгради по време на празник. Съдът е изненадан, че учениците може да бъдат заставяни да вземат участие в такова събитие под страх от изключване от училище, дори ако е само временно. Но той намира, че такива чествания на национални събития служат по свой начин както на пацифистки цели, така и на обществения интерес, а присъствието на военни представители на някои от парадите само по себе си не променя техния характер. Освен това задължението на ученичката не лишава родителите ѝ от тяхното право да просвещават и съветват децата си или да ги насочват в посока, съответна на религиозните и философските им убеждения (*Efstratiou v. Greece*, § 32; *Valsamis v. Greece*, § 31).

60. Определянето и планирането на учебната програма попада по принцип в компетентността на договарящите се държави (*ibid.*, § 28) и няма нищо, което да забранява то да съдържа информация или знания от религиозен или философски характер (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, § 53).

В. Възможност за освобождаване

61. Понякога родителите се позовават на правото на зачитане на техните религиозни убеждения, за да оправдаят своето решение да образуват децата си вкъщи. В тази връзка Съдът е отбелязал, че между договарящите се страни липсва консенсус относно задължителното посещаване на основно училище. Някои страни позволяват домашното образование, докато други предвиждат задължително посещение на публични или на частни училища. В резултат Съдът е приел като попадащ в рамките на свободата на усмотрение на държавата възгледа, според който не само придобиването на знания, но също така интегрирането и придобиването на първоначален опит в обществото са важни цели на образованието в основното училище, а тези цели не може да бъдат постигнати в същата степен от домашното образование дори когато то позволява децата да придобиват същото ниво на знания, което предлага образованието в основното училище. Съдът също така разглежда като съответстващи на практиката му относно важността на плурализма за постигане на демокрация мотивите на националните съдилища, подчертаващи както обществен интерес за избягване на появата на паралелни общества, основани на различни философски убеждения, така и важността на интегрирането на малцинствата в обществото. Поради това той е отхвърлил жалба, засягаща отказа да се разреши на родителите да образуват децата си вкъщи, като явно необоснована ([Konrad and Others v. Germany](#) (dec.)).

62. Понякога е необходимо с цел зачитане на философските убеждения на родителите учениците да бъдат освобождавани от определени занятия. По делото [Folgerø and Others v. Norway](#) [GC] (§ 95–100) отказът да се освободят изцяло децата на родителите жалбоподатели от часове по християнство, религия и философия в публични основни училища е довело до нарушение на член 2 от Протокол № 1. По това дело са били налице не само количествени, но дори качествени разлики при обучението по християнство в сравнение с другите религии и философии. Съществувала е възможност за частично освобождаване, но то се е отнасяло за самите часове, а не за знанията, които са преподавани в тях. Това разграничаване между посещаването на занятията и придобиването на знания трябва да е било не само сложно да се прокара на практика, но също така изглежда вероятно да намали значително ефективността на правото на частично освобождаване като такова. Системата на частично освобождаване е била в състояние да наложи на засегнатите родители тежко бреме с риск от неоправдано публично излагане на техния личен живот, а възможностите за конфликт са направили вероятно въздържането им от това да отправят подобни искания.

63. Но възможността за освобождаване не е необходимо да се предоставя системно. По делото [Dojan and Others v. Germany](#) (dec.) в учебната програма на основното училище са се включвали задължително часове по сексуално образование. Училището е решило, че ще организира театрално ателие на редовни интервали като задължително мероприятие с цел привличане на вниманието върху проблема със сексуалните злоупотреби с деца. Освен това по традиция училището е организирано годишен карнавал, но е имало алтернативно мероприятие за деца, които не искат да участват. Жалбоподателите са възпрели децата си от участие във всички или в някои от гореспоменатите дейности и са били съответно глобени. Когато двама от родителите отказали да платят глобите, те били лишени от свобода. Съдът е отбелязал, че процесните часове по сексуално образование са целели неутрално предаване на знания за размножаването, контрацепцията, бременността и раждането на деца, в съответствие с действащите законови разпоредби и произтичащите от тях указания и учебна програма, основани на съвременните научни и образователни стандарти. Театралното ателие е било в съответствие с принципите на плурализма и обективността. Що се отнася до карнавалните празненства, те не са били съпроводени с каквито и да е религиозни дейности, а децата са имали възможност да участват в алтернативни дейности. Поради това отказът да бъдат освободени децата от тези часове и дейности, които са били преценени от техните родители като несъвместими с религиозните им убеждения, не е бил в нарушение на член 2 от Протокол № 1. В същия смисъл Съдът е преценил, че включването на задължителни светски часове по етика без никаква възможност за освобождаване попада в свободата на усмотрение, предоставено на държавите по член 2 от Протокол № 1 ([Appel-Irrgang and Others v. Germany](#)).

64. Макар личните интереси понякога да трябва да бъдат подчинени на груповите, трябва да се постигне баланс, който гарантира справедливо и подходящо третиране на малцинствата и из-

бягва всякаква злоупотреба с господстващо положение (*Valsamis v. Greece*, § 27). Съдът например е установил, че фактът, че учебната програма отделя по-голямо място на исляма, както е практикуван и тълкуван от мнозинството от населението в Турция, отколкото на различните малцинствени интерпретации на исляма или другите религии и философии, не може сам по себе си да се разглежда като нарушение на принципите на плурализма и обективността, което да се определи като индоктриниране. Но предвид спецификата на алевитската вяра по отношение на сунитската концепция за исляма заинтересуваните родители биха могли легитимно да сметнат, че начинът, по който са се преподавали „религиозна култура и етично знание“, би могъл да въвлече техните деца в конфликт между училището и техните собствени ценности. При тези обстоятелства от ключово значение е подходящо освобождаване от часовете (*Mansur Yalçın and Others v. Turkey*, § 71–75). Когато в тази връзка родителите са били задължавани да информират училищните власти за своите религиозни и философски убеждения, това е било неподходящо средство да се гарантира зачитането на тяхната свобода на убежденията, особено като се има предвид, че при липса на ясен текст училищните власти винаги са имали възможността да откажат такива искания (*Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, § 75–76).

С. Натрапчиви религиозни символи

65. Второто изречение на член 2 от Протокол № 1 не допуска държавите да имат за цел индоктриниране, което може да се разглежда като незачитане на религиозните и философските убеждения на родителите (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, § 53). Но Съдът също така е приел, че присъствието на разпятия в класните стаи на публичните училища не е довело до нарушение на член 2 от Протокол № 1. Според Съда, макар да е вярно, че с предписването на присъствие на разпятия – символ, който без съмнение се свързва с християнството – относимите норми придават на религията на мнозинството в страната една доминираща видимост в училищната среда, това само по себе си не е било достатъчно, за да се характеризира като процес на индоктриниране от страна на ответната държава. Едно разпятие на стената е по същество си пасивен символ и не може да се смята, че влияе на учениците по начин, който е сравним с този на дидактичната реч или участието в религиозни дейности. Ефектите от по-голямата видимост, която присъствието на разпятието придава на християнството в училищата, следва освен това да бъдат поставени в перспектива, тъй като то не е било асоциирано с принудителното изучаване на християнството и тъй като държавата е отворила училищната среда паралелно и за други религии (*Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 71–76).

66. Най-сетне, държавата има роля на неутрален арбитър и следва да бъде много внимателна, за да гарантира, че когато демонстрирането на религиозни убеждения на територията на училищата е разрешено, то не е натрапчиво и не става източник на натиск и изключване. В съответствие с това забраната на достъпа до училище на млади момичета, носещи забрадки, не е представлявала нарушение на член 2 от Протокол № 1, тъй като тя не е лишавала родителите от тяхното право да насочват децата си по определен път в съответствие със своите религиозни и философски убеждения, при условие че забраната е била предвидима и съразмерна (*Köse and Others v. Turkey*). Същото се отнася и за контекста на висшето образование (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC]).

СПИСЪК НА ЦИТИРАНИТЕ ДЕЛА

Практиката, цитирана в това ръководство, се отнася към решения, постановени от Съда, и към решения и доклади на Европейската комисия по правата на човека (Комисията).

Освен ако не е посочено друго, отпратката е към решение по същество, постановено от камара на Съда. Съкращението (dec.) обозначава цитиране на решение на Съда [различно от такова по същество], а [GC] – че делото е разгледано от Голямата камара.

Решенията на камарата, които не са окончателни по смисъла на член 44 от Конвенцията при публикуването на тази актуализация, са отбелязани със звездичка (*) в списъка по-долу. Член 44 § 2 от Конвенцията гласи: “Решението на камара по същество става окончателно а) когато страните заявят, че няма да поискат делото да бъде отнесено до Голямата камара; или б) три месеца след датата на решението, ако не е поискано отнасяне на делото до Голямата камара; или в) когато съставът на Голямата камара състав отхвърли искането за отнасяне съгласно член 43“. В случаите, когато се приеме искане за сезиране от състав на Голямата камара, последващото решение на Голямата камара, а не решението на камарата, става окончателно.

Хипервръзките към цитираните дела в електронната версия на ръководството насочват към базата данни HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), която предоставя достъп до практиката на Съда (решения на Голямата камара, на камара или на комитет, комуникирани дела, консултативни мнения и юридически резюмета от информационните съобщения за практиката) и на Комисията (решения и доклади), както и на резолюции на Комитета на министрите.

Съдът постановява своите решения на английски и/или на френски, неговите два официални езика. HUDOC също така съдържа много преводи на важни дела на повече от 30 неофициални езика и връзки към около 100 онлайн сборника по практиката, издадени от трети страни.

—A—

[Ali v. the United Kingdom](#), no. 40385/06, 11 January 2011
[Altunay v. Turkey](#), no. 37222/04, 9 July 2013
[Appel-Irrgang and Others v. Germany](#) (dec.), no. 45216/07, ECHR 2009
[Arslan v. Turkey](#) (dec.), no. 31320/02, 1 June 2006

—C—

[C.P. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 300/11, 6 September 2016
[Cam v. Turkey](#), no. 51500/08, 23 February 2016
[Campbell and Cosans v. the United Kingdom](#), 25 February 1982, Series A no. 48
[Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium”](#) (“the Belgian linguistic case”) (merits), 23 July 1968, Series A, no. 6
[Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia](#) [GC], nos. 43370/04 and 2 others, ECHR 2012 (extracts)
[Ciftçi v. Turkey](#) (dec.), no. 71860/01, ECHR 2004-VI
[Cyprus v. Turkey](#) [GC], no. 25781/94, ECHR 2001-IV
[Cölgeçen and Others v. Turkey*](#), nos. 50124/07 and 7 others, 12 December 2017

—D—

[D.H. and Others v. the Czech Republic](#) [GC], no. 57325/00, ECHR 2007-IV
[Dabhi v. the United Kingdom](#), no. 28627/95, Commission decision of 17 January 1997
[Dojan and Others v. Germany](#) (dec.), nos. 319/08 and 4 others, 13 September 2011
[Durmaz and Others v. Turkey](#) (dec.), nos. 46506/99 and 3 others, 4 September 2001

—E—

[Efstratiou v. Greece](#), 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI
[Enver Şahin v. Turkey*](#), no. 23065/12, 30 January 2018
[Epistatu v. Romania](#), no. 29343/10, 24 September 2013
[Eriksson v. Sweden](#), 22 June 1989, Series A no. 156

—F—

[Fayed v. the United Kingdom](#), 21 September 1994, Series A no. 294-B
[Folgerø and Others v. Norway](#), no. 15472/02, ECHR 2007-III
[Foreign Students v. the United Kingdom](#), nos. 7671/76 and 14 others, Commission decision of 19 May 1977, Decisions and Reports 9

—G—

[Georgiou v. Greece](#) (dec.), no. 45138/98, 13 January 2000
[Golder v. the United Kingdom](#), 21 February 1975, Series A no. 18
[Graeme v. the United Kingdom](#), no. 13887/88, Commission decision of 5 February 1990

—H—

[Hasan and Eylem Zengin v. Turkey](#), no. 1448/04, 9 October 2007
[Horváth and Kiss v. Hungary](#), no. 11146/11, 29 January 2013

—I—

[İrfan Temel and Others v. Turkey](#), no. 36458/02, 3 March 2009

—J—

[Jaramillo v. the United Kingdom](#), no. 24865/94, Commission decision of 23 October 1995
[Jiménez Alonso and Jiménez Merino v. Spain](#) (dec.), no. 51188/99, ECHR 2000-VI

—K—

[Kalkanlı v. Turkey](#) (dec.), no. 2600/04, 13 January 2009
[Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark](#), 7 December 1976, Series A, no. 23
[Klerks v. the Netherlands](#), no. 25212/94, Commission decision of 4 July 1995, Decisions and Reports 82
[Kök v. Turkey](#), no. 1855/02, 19 October 2006
[Köse and Others v. Turkey](#) (dec.), no. 26625/02, ECHR 2006-II
[Konrad v. Germany](#) (dec.), no. 35504/03, ECHR 2006-XIII
[Koureas and Others v. Greece*](#), no. 30030/15, 18 January 2018

—L—

[Lautsi and Others v. Italy](#) [GC], no. 30814/06, ECHR 2011
[Lavida and Others v. Greece](#), no. 7973/10, 30 May 2013
[Lee v. the United Kingdom](#) [GC], no. 25289/94, 18 January 2001
[Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC], no. 44774/98, ECHR 2005-XI

—M—

[Mansur Yalçın and Others v. Turkey](#), no. 21163/11, 16 September 2014
[McIntyre v. the United Kingdom](#), no. 29046/95, Commission decision of 21 October 1998
[Memlika v. Greece](#), no. 37991/12, 6 October 2015
[Mürsel Eren v. Turkey](#), no. 60856/00, ECHR 2006-II

—O—

[O’Keeffe v. Ireland](#) [GC], no. 35810/09, ECHR 2014 (extracts)
[Oršuš and Others v. Croatia](#) [GC], no. 15766/03, ECHR 2010
[Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland](#), no. 29086/12, ECHR 2017

—P—

[Ponomaryovi v. Bulgaria](#), no. 5335/05, ECHR 2011

—S—

[Sampanis and Others v. Greece](#), no. 32526/05, 5 June 2008

[Sanlısoy v. Turkey](#) (dec.), no. 77023/12, 8 November 2016

[Sorabjee v. the United Kingdom](#), no. 23938/94, Commission decision of 23 October 1995

[Sulak v. Turkey](#), no. 24515/94, Commission decision of 17 January 1996, Decisions and Reports 84

—T—

[Tarantino and Others v. Italy](#), nos. 25851/09 and 2 others, ECHR 2013 (extracts)

[Timishev v. Russia](#), nos. 55762/00 and 55974/00, ECHR 2005-XII

—V—

[Valsamis v. Greece](#), 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI

[Velyo Velev v. Bulgaria](#), no. 16032/07, ECHR 2014 (extracts)

[Verein Gemeinsam Lernen v. Austria](#), no. 23419/94, Commission decision of 6 September 1995, Decisions and Reports 82

—W—

[Whitman v. the United Kingdom](#), no. 13477/87, Commission decision of 4 October 1989

—X—

[X. v. Austria](#), no. 5492/72, Commission decision of 16 July 1973

[X. v. the United Kingdom](#), no. 8844/80, Commission decision of 9 December 1980, Decisions and Reports 23